

БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК

BELGRADE HISTORICAL REVIEW

VOL. XI (2020)

Одељење за Историју, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Београд • Belgrade

2020

SADRŽAJ / CONTENTS

Чланци / Papers

Danijela Stefanović, <i>Iz Ninive s ljubavlju – jedna mikro istorija</i>	7
Danijela Stefanović, <i>From Nineveh with Love – A Glimpse into a Micro History</i>	20
Марија Копривица, <i>Харистике у средњовековној Србији</i>	23
Marija Koprivica, <i>Charistike in Medieval Serbia</i>	36
Александра Фостиков, <i>Место занатске радње – типологија занатских насеља у средњовековној Србији</i>	39
Aleksandra Fostikov, <i>The Place of the Craft Activity – Typology of the Craft Settlements in Medieval Serbia</i>	48
Ојтун Ајберк Фират, Марко Шуица, <i>Учесће Срба у бици код Анторе 1402. године у светлу оријенталних извора</i>	49
Oytun Ayberk Firat, Marko Šuica, <i>The Role of Serbs in the Battle of Ankara (1402) According to Oriental Sources</i>	72
Дејан С. Радисављевић, <i>Средњовековна Врбница и велики Челник Радич Поступовић</i>	73
Dejan S. Radisavljević, <i>The Medieval Vrbnica and the Great Čelnik Radič Postupović</i>	96
Ненад Обрадовић, Марина Штетић, <i>Случај ушјаје деспојских њрихода у Сатмару 1417. године</i>	99
Nenad Obradović, Marina Štetić, <i>The Case of Tax Evasion on the Estates of Serbian Despots in Szatmár County</i>	107
Melina Rokai, <i>Charles XII, the Swedes and Belgrade</i>	109
Melina Rokai, <i>Карло XII, Швеђани и Београд</i>	126

Владимир Абрамовић, <i>Прилози истраживању учешћа српске (рацке) и ујарске милиције у ратним појасима јужној 17. и раној 18. века</i>	127
Vladimir Abramović, <i>Contributions for the Study of Participation of Serbian (Rascian) and Hungarian Militia in Wars of the Late 17th and Early 18th Century</i>	141
Марија Кочић, <i>Komplementarna primena epistolarne građe u kvalitativnom istraživanju epidemija kuge u Osmanskom carstvu – primer Sarajeva 1782–1783. godine</i>	143
Marija Kocić, <i>Complementary Use of Epistolary Sources in Qualitative Research of Plague Epidemics in the Ottoman Empire – Example of Sarajevo 1782–1783</i>	156
Њбрахим Сербестоћлу, Абидин Темизер, Мехмед Феридун Бег; <i>The Ambassador of the Ottoman Empire to Belgrade (May 1890–May 1893)</i>	159
Њбрахим Сербестоћлу, Абидин Темизер, Мехмед Феридун бег; <i>Ambasador Osmanskog carstva u Beogradu (maj 1890 – maj 1893)</i>	168
Немања Вујчић, <i>Велсов Нацрт и историје, 1920–2020: стогодишњица најчистијаније модерне историјске дела</i>	169
Nemanja Vujčić, <i>The Outline of History by H. G. Wells, 1920–2020: The Centenary of the Most Popular Modern Historical Work</i>	198

Прикази / Reviews

Nemanja Vujčić, <i>Tri pogleda na ropstvo u antici</i>	201
Марина Штегић, <i>Синиша Мишић, Српско село у средњем веку</i>	211

In memoriam

Danijela Stefanović, <i>Prof. dr Miroslava Mirković (1933–2020)</i>	217
---	-----

Библиографија / Bibliography

Мирослав Поповић, <i>Библиографија историографије Србије за 2019. годину</i>	221
--	-----

Немања Вујчић,

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Одељење за историју

Чика Љубина 18–20, Београд

nemanja.vujcic@f.bg.ac.rs

ВЕЛСОВ НАЦРТ ИСТОРИЈЕ, 1920–2020: СТОГОДИШЊИЦА НАЈЧИТАНИЈЕГ МОДЕРНОГ ИСТОРИЈСКОГ ДЕЛА

Рад анализира *Нацрт историје* Херберта Џорџа Велса, изворно публикован 1919. и 1920. године, књигу која представља најчитанији и најпопуларнији историјски преглед написан у XX веку. Испитују се околности и мотиви за настанак овог дела, од стране писца који није био академски историчар. Истражују се и узроци огромне популарности дела, као и порекло и оправданост преовлађујуће негативне критичке реакције ондашњих професионалних историчара. Известан простор је посвећен и анализи каснијег утицаја овог рада, као и порука и закључака које се могу применити на савремене покушаје писања светске историје.

Кључне речи: *Х. Џ. Велс, свейска историја, популарна историја, масовна едукација, филозофија историје, академска критика.*

Херберт Џорџ Велс (Herbert George Wells, 1866–1946), један најутисајнијих британских писаца XX века, данас се претежно памти као отац или један од отаца научне фантастике (израз који он није користио), као аутор *Времејлова*, *Осврва доктора Мора*, *Невидљивој човека*, *Рајна свейова*, и других фантастичних, али уједно и друштвено и политички сугестивних прозних дела.¹ Углавном захваљујући овим делима, он је и данас радо читан писац који инспирише и модерне ствараоце. Ове и

---

1 За Велсов живот и стваралаштво уопште вид. Dickson 1969; West 1984; Draper 1987; Foot 1995; Partington 2008; Sherborne 2010; Roberts 2019. Hammond 1999 даје детаљан хронолошки преглед свих догађаја у Велсовом животу.

прошле године смо видели неколико телевизијских и филмских наслова који представљају адаптације његових дела или су бар инспирисане његовим мотивима.² Велсов каснији опус није остао видљив у подједнакој мери. Његова познија, реалистична проза, данас се ретко чита, док су радови које је писао у области популарне науке, образовања и друштвене реформе махом заборављени. Међутим, далеко најпопуларнији плод његовог пера није ни роман а ни збирка прича или социјална утопија. У питању је историја, и то историја света. Објављена под насловом *Нацрт историје* (*The Outline of History*) пре равно сто година, она представља најчитаније, комерцијално најуспешније историјско дело модерног доба.

Зашто би се један романописац одлучио да пише историју? „Први светски рат је потресао Велсова уверења до сржи.“³ Побуде за писање он је открио током борбе са озбиљним унутрашњим дилемама, које су га упорно опседале у последњој години рата. Он их овако описује, подвлачећи тренутак у коме су избили на површину: „Многи су разлози покретали писца да покуша да напише Светску историју у 1918. години. Била је то последња, најуморнија, разочарањима највише испуњена година Великог рата. Свугде је било несносне оскудице, свугде су људи били у жалости. Број мртвих и осакаћених је достигао непрегледне милионе. Људи су осетили да је наступила криза у светским дешавањима. Били су одвише уморни и оптерећени губитком да разматрају сложеније могућности. Нису знали да ли су суочени са сломом цивилизације или почетком нове фазе људског удруживања...“ (I *Intr.* 1, 1).⁴ Заиста, био је то историјски тренутак када су многи преиспитивали све што су знали и све оно у шта су веровали. Окретање прошлости, размишљање о њој није нетипична реакција људи збуњених садашњицом или разочараних у њу.

Велс је уочио пробуђено занимање за прошлост, делимично и стога што га је и сам делио. Проблем, по њему, био је тај што академска историографија није могла да задовољи ту новооткривену потребну. Била је недоступна, нејасна, превише обимна или превише компликована, или се бавила темама које се људима нису чиниле битним. Уз то, начин на

2 Британска мини-серија *Раџ свейова* (*The War of the Worlds*, 2019), америчко-француска копродукција *Раџ свейова* (*War of the Worlds*, 2019) и амерички филм *Невидљиви човек* (*The Invisible Man*, 2020). У току последњих стотинак година снимљено је више десетина адаптација Велсових романа и прича. Она уметничка дела која нису директне адаптације, али на које је Велс утицао у некој мери не могу се ни пребројати.

3 Walsh 1967, 182.

4 Издање које користим за све цитате из Велсове историје је Wells 1949. Референце на места у овом издању биће дата у заградама, у главном тексту. Пошто пагинација у различитим издањима драстично варира, користићу и бројеве поглавља (1–40, *Intr.* за увод) и бројеве целина унутар поглавља.

који је одржавана настава историје у европским школама био је незадовољавајући, најчешће националистички, готово парохијалан. „Мушкарци и жене су покушали да се сете штуре наставе историје из својих кратких школских дана, само да би наишли на незанимљиву и напола заборављену листу националних краљева и шефова држава. Покушали су да читају о овим стварима, али су затекли бескрајну цунглу књига. Открили су да су подучавани историји гледајући кроз малу националистичку кључаоницу, игноришући сваку земљу сем своје, а сада им светло дана бљешти кроз отворена врата.“ (I *Intr.* 1, 2).

Када је најзад закључио да постоји велики јавни интерес за писање једне популарне *светске* историје, Велс је покушао да пронађе стручњака који би се прихватио тог посла. На своје чуђење, открио је да заинтересованих нема – професионални историчари с којима је имао прилике да разговара били су мишљења да је то превелик задатак за једног човека или чак за малу групу.⁵ Онда је покушао да врбује сарадника с којим би заједнички написао такво дело, али исход је био исти. Најзад се помирио с тим да, ако жели да добије светску историју о каквој је маштао, мораће да је напише сам. Неко други би можда више оклевао пре отпочињања таквог посла али не и Велс, човек чија је радна енергија била невероватна а ентузијазам непоколебљив. На врхунцу своје активности, у прве две деценије XX века, писао је и по три књиге годишње, поред других, мањих текстова, и осталих послова. Као остварен писац, он је имао и мање материјалних брига него већина савременика. Додуше, светска криза је озбиљно нагризла његову предратну имовину, али он је и даље био имућан човек а недавне књиге су се добро продавале.⁶ Стога је, у договору са супругом, одлучио да посвети годину дана овом пројекту: у његовим очима то је било пуно времена, сасвим довољно чак и за такав задатак. У ствари, Велс је веровао да је својим енциклопедијским образовањем већ у знатној мери припремљен за писање светске историје.⁷ Остало је само да постојеће знање употпуни и заокружи, да се осветле нека мрачна места и то ће бити доста.

Упркос необузданом ентузијазму, Велс је био свестан бар неких проблема који произилазе из рада једног човека на тако монументалном подухвату, стога је окупио својеврстан тим саветника и помагача.⁸ Радна верзија текста би кружила између ових људи, и они су давали своје предлоге, примедбе и сугестије исправки. Међутим, само је од њега зависило

5 Wells 1984, 717.

6 *Истџо*, 718.

7 *Истџо*, 716–717.

8 *Истџо*, 719.

шта ће од предлога усвојити и када је текст спреман за публикување – због амбициозне сатнице, поглавља су понекад ишла у штампу пре него што су сви заинтересовани имали прилике да их прочитају и дају своје мишљење. Чланство у овом кругу саветника се мењало, људи су долазили и одлазили, али Велс је најрадије сарађивао са својим колегама, тада већ времешним зоологом сер Рејом Ланкастером (Edwin Ray Lankester, 1847–1929) и ботаничарем и истраживачем сер Харијем Џонстоном (Harry Johnston, 1858–1927). Од свих помагача, најближи професионалним историчарима били су класични филолог Џорџ Гилберт Мари (George Gilbert Murray, 1866–1957)⁹ и познавалац политичке теорије Ернст Баркер (Ernest Barker, 1874–1960),¹⁰ који су спадали међу водеће интелектуалце свог доба. Њима је, између осталог, Велс нудио коауторство на историји света, али они нису били спремни да се у то упусте. Важно место међу сарадницима су имали и сер Денисон Рос (Edward Denison Ross, 1871–1940), стручњак за далекоисточне језике, и илустратор Френк Хорабин (James Francis Horrabin, 1884–1962), који је будућу историју обогатио са више стотина илустрација, карти и табела. Прва издања су чак донекле документовала дискусије и неслагања које су сарадници имали, у виду додатних напомена у тексту. Из ових напомена се види да је Велс често добијао добре савете од својих сарадника, али их је много ређе слушао.¹¹

До јесени 1919. године Велс је веровао да је спреман да овај посао приведе крају.¹² *Нацрти историје* је започео свој живот као серијска публикација. Прва од двадесет четири свеске је изашла 22. новембра; нове су се појављивале на сваке две недеље. Текст је често писан и мењан до последњег дана пре припреме за штампу, и Велс је знао да се предомисли у погледу верзије око које је постигнута заједничка сагласност. Коначан резултат ових напора било је обимно дело, публикувано као целина

9 Мари је био један од водећих британских хелениста свог времена. Поред многобројних превода са грчког језика, он је аутор више значајних радова из историје грчке књижевности, филозофије, културе и религије; ту су, између осталог, *Историја старогрчке књижевности* (Murray 1897), *Насћанак грчког епа* (Murray 1907), *Еурипид и његово доба* (Murray 1913) и *Четири стуба грчке религије* (Murray 1912), касније прерађено као *Пет стубова грчке религије* (1930).

10 Баркер је тада већ имао знатан углед као познавалац античке грчке политичке филозофије, али и новије политичке теорије и социологије, и као аутор неколико, у своје време стандардних, дела на те теме (Barker 1906a; 1906b; 1915. итд.). Касније је изградио репутацију и као писац политичке историје, али у време сарадње са Велсом објавио је тек први од неколико радова из те области, невелико политичко-историјско дело *Ирска у последњих њедесет година* (Barker 1916), које тежи да изложи новију историју и тумачење „ирског проблема“, писано поводом Ускршњег устанка 1916. године.

11 Неке занимљиве примере Велсове упорности наспрам компетентних примедби анализира Gomme 1921, 6–8.

12 West 1984, 64–65.

у септембру 1920. године у две тома, укупне дужине близу 800 страница.¹³ У каснијим издањима, допуњеним новим поглављима и штампаним крупнијим слогом, тај обим се попео на преко 1200 страна. Дело има једноставну структуру, подељено је на осам књига и четрдесет поглавља, углавном организованих по хронолошком принципу. На почетку се налази кратко уводно поглавље (знатно увећано у следећим издањима) у којем Велс објашњава историјат настанка *Нацрта историје*, мотиве за писање и циљеве дела. Преглед садржаја који следи ослања се на издање из 1949. године, где постоје мање разлике у односу на изворну едицију.¹⁴

На изненађење читалаца који су навикли на конвенционалне историје, читава прва књига, под насловом *Свети њре човека*, посвећена је геолошкој и еволутивној историји планете *њре* настанка човека. Тешко да је неки други историчар, сем Велса, покушао да тако директно веже прошлост човека са прошлосту планете и других живих бића. Прво поглавље је посвећено настанку саме Земље и њеном геолошком развоју, друго проблему фосила и настанка живота, а треће, четврто и пето биолошкој еволуцији биљака и животиња. Друга књига, *Сиварање човека*, има шест поглавља која говоре о људској еволуцији и праисторијском човеку. У главама 6–9. Велс скицира еволуцију човека и развој праисторијских култура; у 10. он покушава да докучи поглед на свет и веровања примитивног човека; 11. говори о расама на које се дели модерно човечанство а 12. је есеј о пореклу језика и основним језичким групама човечанства.

Историји античког света су окренуте трећа, четврта и пета књига. У трећој књизи, насловљеној *Прве цивилизације*, Велс се претежно бави светом бронзаног доба. У 13. глави дат је основни преглед политичке историје, испричан кроз најстарија „царства“ (реч коју он често и олако користи). Глава 14. је скица најстаријег морепловства и трговачких веза, док 15. говори о раним писмима. У 16. глави читамо о рађању организоване религије а 17. покушава да пружи нацрт најранијег хијерархијског друштва. Четврта књига носи јасан наслов *Јудеја, Грчка и Индија*. Глава 18. приповеда о старом Израелу, углавном путем препричавања разних места из Старог завета. Следи кратка 19. глава која говори, махом језиком хипотеза, о пореклу Индоевропљана („Аријеваца“). Следећа четири поглавља су посвећена античким Грцима. У 20. је насликана грчка историја до Перикловог времена, да би 21. говорило о класичној грчкој култури и њеним

13 Wells 1920.

14 У првом издању (Wells 1920) текст је био подељен на четрдесет и једну главу. Прва књига их је имала седам, док су књиге од друге до осме имале исту структуру као и у каснијим издањима. Глава XL је говорила о Првом светску рату а XLI је сама чинила девету књигу *Сазревање човека* која је изражавала наду у предстојеће уједињење човечанства.

достигнућима. Читаво 22. поглавље приповеда о Александру Великом; Велс генерално није ценио војсковође и освајаче али је знао опширно да пише о њима. Глава 23. је излагање о „александријској“ науци, филозофији и религији. Поглавље 24. окренуто је настанку и ширењу будизма. Следеће три целине чине једну књигу, под насловом *Уздизање и паг Римској царсџва*. У 25. глави се приповеда о карактеру и установама римске републике и њеној борби са Картагињанима. Следећа целина је посвећена кризи и паду републике а 27. скицира историјски пут Римског царства.

Шеста књига носи наслов *Хришћансџво и ислам*. У 28. глави Велс даје своје виђења настанка и ширења хришћанства, да би потом прешао на теме као што су цар Константин, улога хришћана у очувању античке учености и византијска уметност. Глава 29. је такође компилација разних тема. Читамо о Јустинијановим освајањима, царству Сасанида, зороастризму и манихеизму, номадским племенима централне Азије, Кини под династијама Хан и Танг, класичној кинеској уметности итд. Глава 30. скицира настанак и учења ислама, ширење и опадања раних исламских империја, као и арапски допринос светској науци и култури. У 31. целини читамо о историји западне Европе у средњем веку, све до краја XIII века.

Седма књига (*Монџолско царсџво койнених и нова царсџва џоморских џушева*) има само две главе. Мада би глава 32. требало да буде фокусирана на царства Темучина и Кублај-кана, она се додирује и бројних других тема, попут порекла Рома, путовања Марка Пола и успона Османског царства. Сличан колаж налазимо у 33. целини где се говори о Европи XIV, XV и XVI века. Црна смрт, Ренесанса, штампарска машина, Макијавели (кога је Велс отворено презирао), откриће Америке и рани колонијализам, реформација, настанак Швајцарске, царство Карла V и много шта друго срећемо на овом месту.

Осма целина, *Доба великих сила*, далеко је најдужа. Поглавље 34. је повест Европе XVII и XVIII века. Ваневропски простори се уводе у наратију само као објекат ширења нових колонијалних сила. У 35. поглављу читамо о револуцијама у Америци и Француској. Читаво 36. поглавље је посвећено Наполеону Бонапарти, још једном освајачу чија је дела Велс осуђивао. Преобимно 37. поглавље (готово стотину страна у издању из 1949) окренуто је Европи и свету у XIX веку. Глава 38. износи повест Првог светског рата. Међуратном свету је окренуто 39. поглавље, док 40. сажима Други светски рат. Та целина је само мањим делом Велсова, довршио ју је Рејмонд Постгејт (Raymond William Postgate, 1896–1971), новинар, писац и Велсов пријатељ. Касније је Постгејт проширио *Нацрџ историје* тако да обухвати и прве деценије послератног света.

Од самог почетка, *Нацрт историје* је привукао велику и углавном неочекивану пажњу јавности.¹⁵ Велсова историја света наишла је на бројну и захвалну публику.¹⁶ У ствари, она је комерцијално најуспешније дело иначе врло успешног писца. Први тираж је убрзо распродат, па је уследио нови, и издање за издањем после тога. Већ до краја двадесетих година, продато је преко два милиона примерака само на енглеском језику. Мало који романописац, ондашњи или садашњи, може да се похвали толиким успехом; историчара чија дела имају такав пријем код публике једноставно нема. Даљи успех током тридесетих година и бројни преводи на друге језике који су се у међувремену појавили, довели су ову бројку на око три милиона продатих књига, до почетка Другог светског рата. Мада је био мање спектакуларан, повољан тренд се наставио и после рата, па се нова издања на енглеском и другим језицима периодично јављају све до данас.¹⁷ Да би досегао још ширу публику, Велс је написао и веома скраћену верзију (око 350 страница џепног формата), објављену као *Крајња историја света*.¹⁸ Мада популарна, ова кратка историја није поновила успех основне верзије.

Одушевљено читалаштво обасуло је аутора кишом искрених похвала.¹⁹ Врло је лако препознати оно што је просечног читаоца привлачило у Велсовом тексту. Он је заиста представио светску историју на начин који обичан човек, можда чак и необразован човек, може да разуме и усвоји. То је од самог почетка био један од ауторових циљева: допрети до најшире могуће публике, *дойринети масовном образовању и освешћењу човечанства*. И, мора се признати, упркос своме импозантном обиму, *Нацрт историје* није ни тешка ни досадна књига. Мајстор варијације и наративне динамике, Велс је умео да одржи пажњу не задржавајући се никад предуго на једној истој теми, уводећи нове мотиве и идеје кад читалац то можда и не очекује. Људи који иначе уопште нису читали историју открили су да не могу да оставе *Нацрт историје*, увек у ишчекивању шта ће се даље десити, какав нов преокрет нуди велика људска драма. У

¹⁵ Wells 1984, 719–720.

¹⁶ West 1984, 82; Roberts 2019, 303.

¹⁷ Прво издање на нашем језику појавило се већ крајем двадесетих година: Велс 1929; прештампано је 1931, 1935. и 1938. године. Превод Манојла Озеровића језички је јако леп, али на моменте одвише слободан. Надаље, текст садржи преpravке и додатке учињене ради угађања националном поносу. Тако можемо прочитати (Велс 1929, 403) да је „култура достигала нарочито висину у средњовековној немањићској (sic!) Србији“ и да су Турци покорили Балкан „После великих окршаја на Марици, Плочнику и Косову, рушећи српску државу и њене велике културне тековине...“ Ова и друга слична места не постоје у изворном енглеском тексту.

¹⁸ Wells 1922.

¹⁹ Foot 1995, 180–181; Sherborne 2010, 252–253.

питању је једна од ретких историјских књига коју је огроман број људи прочитао у целини, од корица до корица, многи и више пута.

Али нису све реакције биле позитивне, ни издалека.²⁰ Ауторов наглашени атеизам и третирање хришћанства (традиционалних религија уопште) као некада можда корисног али данас превазиђеног погледа на свет, који је на путу да нестане, представљали су провокацију за чврсте вернике. Честертон (Gilbert Keith Chesterton, 1874–1936), иначе Велсов близак пријатељ, написао је читаву књигу као одговор на његово дело, у којој је објаснио хришћански поглед на историју.²¹ Белоки, британски католички писац француског порекла (Joseph Hilaire Pierre René Belloc, 1870–1953), напао је Велса у низу чланака, серији која је крунисана књигом провокативног (и обмањујућег) наслова *Приручник уз Велсов „Нацрпн и историје“*.²² Велс је написао одговор на ову провокацију,²³ што је Белоку послужило као повод за још један памфлет.²⁴ Спор између двојице писаца никада није разрешен а временом је прешао и на терен личних увреда. Чак је и Велсово инсистирање на научној истини било предмет грубих напада.²⁵ Интернационализам, антиимперијализам и антимилиитаризам *Нацрпа и историје* иритирали су британске националисте.²⁶ Драмски писац Хенри Џонс (Henry Arthur Jones, 1851–1929) утрошио је много времена пишући жестоке оптужбе против Велса, често на граници вулгарности, у форми новинских чланака, који су излазили у Великој Британији и САД. Велс је оптуживан да је „бољшевик“, да ради на пропасти Британске империје и да мрзи свој народ и своју земљу. Џонс је деветнаест својих „отворених писама господину Велсу“ скупио на једном месту у књизи под насловом *Мој драги Велс: приручник за оне које мрзи Енглеску*.²⁷ С друге

20 Roberts 2019, 304–306.

21 Chesterton 1925.

22 Belloc 1926.

23 Wells 1926.

24 Belloc 1927.

25 Још један ватрени католички писац, свештеник Ричард Дауни (Richard Downey, 1881–1953), написао је неколико година пре Белоки три новинска чланка (касније објављена као један памфлет) уперена против Велсове књиге, где се, између осталог, доводи у сумњу теорија еволуције и геолошка историја планете, уп. Downey 1921, 1–9.

26 Велсова критика национализма је забринула П. М. Петровића, приређивача првог српског издања, у толикој мери да је нашао за потребно да се правда у предговору. Уп. Велс 1929, *Предговор* (прва страна текста, без пагинације): „А ми смо националисти и то ћемо остати увек, као што смо и били, јер наш национализам није никада био сметња прогресу, већ само одбрана наше културе и егзистенције на путу у слободну и просвећену заједницу светску... Наш национализам је волети верно и жртвовати се за свога, за ближњег, те стога нема сличности са онаквим национализмом какав Велс познаје код угњетача и непријатеља слободе.“

27 Jones 1921.

стране, део савремене левнице је био незадовољан ауторовом одлуком да критикује марксистички модел социјализма.²⁸

На неукусне нападе, попут Џонсових, Велс је одбијао да одговори, задовољавајући се тиме да укаже на то да такви критичари очигледно нису ни читали текст који нападају. Међутим, и мишљења академских историчара била су преовлађујуће негативна и ово је Велса донекле изненадило.²⁹ Често признајући ауторове добре намере и наративни дар (мада је и у овом погледу било изузетака), историчари и археолози су пажљиво читали *Нацрт историје* или бар оне сегменте који су улазили у њихову ужу специјализацију, а онда га систематски критиковали.³⁰ Указивали су на бројне грешке, забуне, неразумевања, груба поједностављења, неприхватљиве закључке и нејасне мисли, те на велике празнине и склоност ка анегдотском, ка честом уношењу споредних или чак тривијалних епизода у текст. Критикован је метод (или одсуство истог), застарела и популарна литература које су коришћене, али пре свега ауторова самоувереност с којом је прилазио чак и материји коју је слабо познавао. Уступци и исправке које је Велс био спреман да унесе у текст нису задовољили већину стручњака. Он као да је проблем сводио на исправљање овог или оног погрешног детаља, игноришући недостатке у методу, закључцима и широј концепцији рада.

28 Уп. на пр. II 27. 2, 970: „Маркс је многе од својих термина користио небрижљиво и лоше их је бирао; његове идеје су биле боље од његових речи.“ Или (II 27. 4, 979): „Али Маркс је одвећ брзоплето претпоставио да би револуционарни импулс неизбежно довео до новог и бољег поретка. Једна револуција лако може стати на пола пута, заробљена у пукој деструкцији. Ни једна социјалистичка секта није до сада јасно дефинисала свој облик владавине. Бољшевики у њиховом руском експерименту изгледа да је водила крилатица *диктатишура цролејеријаиша*; Стаљин се показао подједнако аутократским и добронамерним као и цар Александар I.“

29 Уп. Herrick 1962, 4: „*Нацрт историје* Х. Џ. Велса је имао силовит успех када се појавио, 1920. године. Не могу да се сетим ни једног историјског рада који је допро до толиког броја људи тако брзо. Нити могу да се сетим ма ког историјског дела кога су професионални историчари одбацили тако безрезервно, сем као изазов да се уради нешто другачије и боље.“

30 Примери стручне али добронамерне, према аутору великодушне критике су Forster 2002 (изворно објављен у листу *Athenium*, 2. и 9. јул 1920) и Becker 1921, где је дело анализирано у целини, и Harrer 1923, где се испитују поглавља (у трећем издању) посвећена римској историји. Али зато уп. Alvord 1921, 191: „Знање господина Велса о америчкој историји је приближно једнако знању солидног бруцоша...“; и: „чак и у овим областима људских постигнућа [*грчка, римска и европска средњовековна историја*] знање господина Велса се чини без изузетка површним. Референце у његовим фуснотама се претежно односе на опште прегледе и чланке у *Енциклопедији Бриџианници*, нарочито у другом тому, тако је непостојана основа његовог историјског знања.“ Убедљиву, аргументовану али често грубу критику поглавља посвећених грчкој и римској историји дао је Gomme 1921.

све оно што срж успешног историјског дела се у овим одбранама игнорише, или се без образложења отписује као неважно.³³ Али тешко да је то приступ који ишта решава; Велс је, најзад, имао амбицију да образује своју публику, не да је дезинформише. Дакле, да ли је оштра критика стручњака била оправдана? Укратко: *га, јесте*. Велсово дело, сјајно написано, врло привлачно и сугестивно представља грађевину подигнуту на крајње несигурној основи. Проблеми који га оптерећују су вишеструки и јављају се на свим нивоима, од елементарних чињеница до завршних тумачења.

Већина тешкоћа долази из ауторовог уверења да му његово широко али не увек и дубоко образовање, појачано насумично одабраном литературом, даје сасвим добру основу за писање светске историје.³⁴ Управо у погледу избора литературе Велс је одбијао да прави знатније уступке критичарима, верујући да је савршено способан да препозна и одабере добре референце. *Нацрт историје* је претежно писан уз помоћ секундарне литературе општег типа: уводи, кратки прегледи, приручници, популарне историје, енциклопедије; многа места у тексту се ослањају на чланке из *Енциклопедије Британике*, издања из 1911. године.³⁵ Застарели или чак нестручни писци, који су Велсу били по укусу, чине велики део библиографије и представљају и највећи извор дезинформација. Можда најупадљивији пример ослањања на застарелу литературу јесте упорно коришћење *Опдања и пројасии Римског царства* од Едварда Гибона (Edward Gibbon, 1737–1794). Иако се и данас сматра класичним делом енглеске књижевности, ова просветитељска историја је типичан пример пренаучне историографије, којој недостаје јасан метод. У тренутку када је Велс радио на *Нацрту историје* она је била стара већ готово један и

једина разумна варијанта је она за коју се одлучио Велс, створити инспиративну причу – један мит, у позитивном смислу – која излаже одакле смо дошли и наговештава куда би требало да идемо.”

33 На пр. Sherborne 2010, 253: „Један број историчара је, природно, изнео ситничаве примедбе на оно што је Велс одабрао и истакао... Преовлађујуће мишљење, међутим, било је да је Велсу пошао за руком запањујући подвиг и да је јавности учинио значајну услугу. Да су сви имали мање примедбе било је нормално, али примедбе су биле ситне, постигнуће велико.“

34 Уп. Wells 1984, 716–717: „Најзад ми је синило: пошто нисам био „научник“ и стога никада остављен под старањем неког ситничара, где бих студирао један једини период интензивно али прерано, и пошто сам имао знање проучаваоца биологије и археолошких налаза, поседовао сам много шире разумевање историјске реалности него већина мојих сарадника...“

35 Уп. Wells 1920, 2–3: „*Енциклопедија Британика* садржи, наравно, једну комплетну енциклопедију историје унутар себе, и то најмодернију међу сличним колекцијама“; и Wells 1984, 718: „Бацио сам се на посао, неоптерећен мостовима које сам спалио за собом, са лактовима наслоњеним на *Енциклопедију Британику*, да скицирам општи обрис историје.“

по век, безнадежно превазиђена и у детаљима и у општој концепцији. Свеједно, Гибон је коришћен као извор информација и тумачења за све могуће теме и периоде, из поглавља у поглавље: римска историја, позна антика, историја хришћанства, Византијско царство, успон ислама, средњовековни Запад, ренесансна и просветитељска Европа итд. Цитати из Гибоновог дела су чести и изненађујуће обимни. Пошто се његова употребљивост најзад истрошила, Велс му је чак уприличио опроштај: „Ми смо изнова и изнова цитирали у овој *Историји* из Гибоновог *Опјасања и пројасиња Римског царства*. Сада ћемо цитирати из њега по последњи пут и рећи му збогом, јер смо стигли до доба у којем је написан“ (II 34. 13, 854).

Квалитет добијених информација у делу је прилично неуједначен, тачни подаци се мешају са погрешним, разумна тумачења стоје напредо са неодрживим конструкцијама. Како то изгледа у пракси? Појединачне грешке је немогуће набројати, има их практично на свакој страници, и готово у свим случајевима могу се пратити до свог извора – лоше или застареле литературе. Дајем два примера, један из античке, други из средњовековне историје. Читав приказ ране историје Старог истока организован је око застареле хронологије и произвољних закључака. Најстарија цивилизација, сумерска, по Велсу започиње свој развој око 6500. г. п.н.е! „Прво од свих познатих царства је основао високи свештеник врховног бога у сумерском граду Уруку“ (I 13. 2а, 165). Оно се пружало, тврди писац, од Персијског залива до Средоземног, а можда и Црвеног мора. Египатска цивилизација и писменост почињу већ око 5000. г. п.н.е. а Кеопс је саградио Велику пирамиду око 3733. г. п.н.е. (неких дванаест векова пре него што је заиста изграђена). Градња трију пирамида је била такав подухват да је „истрошио ресурсе Египта током три дуге владавине, остављајући земљу опустошену као да је вођен рат“ (I 13. 3, 172). Ове и сличне тврдње, увелико превазиђене већ у Велсово време, потичу из књиге о старом Египту коју сер Валис Баџ (Ernest Alfred Thompson Wallis Budge, 1857–1935) написао готово четири деценије раније.³⁶ Говорећи о почецима старе Кине, Велс митолошке епохе и личности из кинеске традиције третира као историјске (I 13. 5, 177).

Као друга илустрација конфузије која карактерише многа места у Велсовом делу може да послужи следећи пасус, где писац говори о уздизању Османског царства: „Постепено су османски Турци постали значајни, најзад и надмоћни међу малим кнежевинама на које се Селџучко царство, царство „Рума“ распало. Њихови односи са умањеним царством Константинопоља су током више векова били толерантни мада хлад-

36 Уп. Wallis Budge 1893, 12 (прво издање је из 1885).

ни. Нису покушали да нападну Босфор, већ су стекли упориште у Европи на Дарданелима, и крећући се овим правцем... напредовали су без застоја у Македонију, Епир, Илирију, Југославију и Бугарску. У Србима (Југо-Словенима) и Бугарима Турци су нашли људе врло сличне себи по култури и, мада ни једна страна то није увидела, вероватно врло блиске по расној мешавини...“ (II 32. 4, 715). Даље читамо да разлози османског успеха леже у уздржавању од алкохола и умерености у храни и другим потребама, као и чињеници да су били природно бољи војници. И разлог каснијег османског опадања је врло прост: прекинули су обострано користан партнерски однос са Византијским царством и освојили Цариград, чиме је покренут неизбежан процес декаденције!³⁷ Тешко је и пребројати све пропусте, забуне и неодрживе тврдње записане на свега пар страница. Али и овде су Велсове грешке пре свега грешке његовог извора, конкретно путописно-историјског дело које је написао сер Марк Сајкс (Mark Sykes, 1879–1919).³⁸

Велс радо улази у широка и врло слободна излагања о веровањима људи, њиховој религији, идеологији или погледу на свет. У разматрању филозофских и религијских идеја и система он није прецизан и често се препушта врло личним интерпретацијама. Мало који теолог, филозоф или историчар религије ће препознати учења будизма, раног хришћанства или ислама у одговарајућим Велсовим поглављима.³⁹ Тако, по Велсу,

37 Очекивано за човека који се толико дивио Едварду Гибону, Велс није имао нарочито високо мишљење о Византијском царству. За њега оно суштински није настављач Римског царства, већ обновљена хеленистичка држава (I 29. 1, 565). Ту ништа не мења чињеница да су царством често владали људи којима грчки језик није био матерњи, попут Константина и Јустинијана; Велс за обојицу држи да су можда били словенског порекла (I 29. 1, 566)! Византијско царство је убрзо после Јустинијана постало декадентно; до времена Карла Великог, тај процес унутрашњег распадања је већ далеко одмакао (I 31. 5, 649). Трајност царству обезбедио је повољан положај његове престонице. „Чак и под владавином низа неспособних монарха и у обесхрабрујућим друштвеним околностима, остаци Римског царства са центром у Константинопољу су издржали готово хиљаду година“ (I 27. 7, 520). Византијска уметност представља мешање класичне грчко-римске уметности са „оријенталном“ уметношћу Египта и Персије; у њој „раскош заузима место искрености и грациозности. Једна од карактеристика њене декорације је нарочита ригидност, сва флексибилност грчког и римског сликарства и скулптуре је нестала...“ (I 28. 11, 564).

38 Sykes 1915. Упркос поднаслову (*Крајња историја Турској царсџива*), ово није кратко дело (преко шест стотина страница) а није ни историја Османског царства. У свом првом сегменту то је општи преглед прошлости Блиског истока, од праисторије до XVI века, при чему је Османско царство фигурише само у три кратка завршна поглавља (XXV–XXVII); други део је збирка путописа насталих током пет Сајксових путовања по тадашњим османским земљама (1906–1913).

39 Уп. на пр. Wells 1921, 486.

социјална правда, једнакост и уједињење човечанства, представљају првобитно учење хришћанства, изражено у идеји Небеског краљевства. „Ова доктрина Небеског краљевства, која је главно учење Исуса, а која игра тако малу улогу у хришћанској вери, свакако представља једну од највише револуционарних доктрина које су икада побудиле и измениле људску мисао“ (I 28. 2, 530). Концепт је био превише напредан за савременике, па се већ следећа генерација хришћана вратила примитивнијим идејама чудесног спасења и верске искључивости. Развојни пут ислама је сличан: у почетку је то било напредно и хумано учење, које се временом искварило. Ислам је био „испуњен духом доброте, дарежљивост и братства; била је то једноставно и разумљива религија, задојена витешким осећањем које је родила пустиња“ (I 30. 4, 611). Али ширењем на масе ово добро учење се разводнило, покварило и претворило у своју супротност.

Исцрпан каталог свих грешака у Велсовом делу имао би на стотине странице, чак иако игноришемо застарелост материје. Али материјалне грешке, мада многобројне, заправо нису највећи проблем. Нису то чак ни често произвољна и неодржива тумачења. Основни проблем лежи у самој структури и концепцији дела. Налик свом великом узору Едварду Гибону, он је почео истраживање са погрешне стране, од закључка, трагајући за аргументима који би закључак потврдили. Своје схватање светске историје оформио је много пре почетка активног рада на књизи. За Велса, досадашња историја заправо је само *џраисџорија*, примитивни стадијум развоја, једна привремена станица на путу ка светлој будућности човечанства о којој је маштао. Развој човека је неизбежан и креће се преваходно на три нивоа: политички (превазилажење мањих, привремених заједница попут племена и нација, у корист уједињеног човечанства), социјални (сва ранија друштвена уређења су фазе у развоју ка егалитарном, социјалистичком друштву) и интелектуални (од сујеверја и религијске свести, ка рационализму и научној свести). У прошлости је тражио елементе и знаке будућег развоја и око њих организовао своју повест. Прошлост је била подређена будућности у коју је веровао.⁴⁰

Шта више, концепција коју је усвојио дала је Велсовој историји извештан морализаторски карактер. Пошто је у виду имао један јасан, општи циљ, он је на основу тога могао да суди појединцима, групама, па чак и читавим цивилизацијама, према томе колико су или нису допринели његовом остварењу. Велике културе прошлости су поређане пред трибуналом писца, и већину су чекале осуђујуће пресуде. Чак и они најнапреднији и најпросвећенији као да нису задовољавали његове оштре

40 За критику концепције и основних идеја дела вид. Muzzev 1921; Roberts 2019, 307–311.

критеријуме. Напредак је морао бити бржи, потпунији, масовнији.⁴¹ Како људи из прошлости нису схватили шта се очекује од њих? Културе Старог истока, констатује са жаљењем писац, развијале су се врло споро, готово стагнирајући. Живот обичних људи остао је готово непромењен од раног неолита па све до времена Александра Великог (I 17. 1, 228). „Имагинативна књижевност и музика изгледа нису били развијене у древним цивилизацијама, за разлику од уметности које привлаче пажњу ока“ (I 17. 10, 249). Пошто није нашао помена о томе у литератури коју је користио, Велс узима да земље Старог истока нису имале народне приповедаче и песнике, из чега даље закључује да им је недостајала орална култура у правом смислу (I 17. 10, 250)!⁴² Прави процват класичне грчке културе трајао је само једну генерацију и дуговао своје постојање једном уском кругу, окупљеном око Перикла. Али „било је мало тога великог и великодушног код простих Атињана“ и ова елитна култура није сишла у масу и није потрајала (I 21. 1, 326). Хеленистичка култура је накратко доживела велики процват али је напослетку била спутана непостојањем штампарске технике и масовне продукције књига. Уместо да открију штампарство, александријски учењаци су књиге копирали ручно и то, наравно, заслужује осуду. „Изгледа да у Александрији није учињен покушај да се ишта штампа. Ово је нарочито упечатљива чињеница. Свет је вапио за књигама и не само за књигама. Постојала је хитна јавна потреба за обавештењима, прокламацијама и сличним производима. А ипак нема ничега у историји западне цивилизације што би се могло назвати штампом пре XV века“ (I 23. 1, 380). Римско царство изгледа као период великог просперитета, али само издалека. У ствари, „два века реда и

41 Овај аспект Велсовог дела критиковао је књижевник и новинар Едвард Шенкс (Edward Shanks, 1892–1953). Уп. Shanks 2002, 256 (изворно објављен у листу *London Mercury*, март/април 1922, 506–518): „Коренити недостатак *Науџија* је, наравно, просто његова нестрпљивост. Готово да можете чути господина Велса како каже „Хвалите Грчку и Рим! Јадне будале, па они нису имали памети ни да измисле поштанску службу...“ Несрећна је околност да се господин Велс изгледа често ставља у позицију да држи придику читавом људском роду.“

42 Уопште, Велс често доноси закључке *ex nihilo*. Ако о нечему није нашао податке, он узима да то и није постојало и то „знање“ уграђује у даљу нарацију. Уништење Картагине и Коринта значило је крај прекоморске трговине на античком Медитерану; стога је Римско царство морало бити царство путева (I 26. 5, 471–472; 27. 2, 492). Римљани уопште нису показивали интересовање за природне науке, политичку теорију или географију (I 26. 5, 468–469; 27. 2, 493–494). Индијска историја пре уздизања царства Маурија, била је историја без насиља и револуција, уопште без великих промена и догађаја. Изобиље пољопривредних производа које им је давала њихова богата земља, закључује Велс, мора бити да је учинило конфликте сувишним, као и трговину за коју нису знали. Уместо свега тога, Индијци су обрађивали земљу, бавили се поезијом и филозофском спекулацијом (I 24. 1, 388–389).

мира између 27. г. п.н.е. и 180. н.е. спадају међу протраћене прилике човечанства“ (I 27. 2, 488). Интересовање за науку и технику је било слабо, Римљани нису покренули индустријску револуцију (а ваљда је требало?), медицина није напредовала и заразне болести су косиле човечанство (I 27. 2, 487). Римско право, можда највећи римски допринос каснијим културама, није ни поменуто.⁴³

Кина под династијама Хан и Танг добија много похвала од аутора, само да би примила страшну критику: ни после много векова развоја она није изнедрила научну револуцију. „Зашто они [*Кинези*] никада нису организовали систем бележења и истраживачке сарадње какав је свету дао модерну науку? И зашто, упркос раширеном подучавању у погледу лепог понашања и самоконтроле, интелектуално образовање се никада није прелило на најширу масу становништва?“ (I 29. 8, 586). Велс примећује да су наука и уметност цветале у исламском свету између VIII и XIII века. Градећи на ранијим основама, арапски и персијски учењаци су постигли велики напредак у математици, хемији, медицини, оптици, архитектури и инжењерству. А ипак, писац жали што до праве научно-техничке револуције није дошло, бар не пре него што су се Турци и Монголи појавили на сцени, и окончали овај прогресиван развој. Исламском свету, закључује, недостајала је права, стабилна и прогресивна држава, у којој би политичар и верник били подређени научнику и уметнику, а не обрнуто (I 30. 8, 629–634). Хришћанска Европа, после много векова борбе за голу егзистенцију и лажног почетка под Каролинзима, најзад је стекла извесан степен културе и материјалног богатства у XII и XIII веку. У овом процесу римска црква је одиграла претежно позитивну улогу, али онда се претворила у назадну снагу. Уместо да подстиче расправу, она ју је гушила; уместо да се бори за јединство хришћанског света, она је постала само још један себичан политички чинилац (II 31. 14, 684–690).

Из данашње перспективе, и „светски“ карактер Велсове историје је донекле споран.⁴⁴ То је у највећој мери историја Евроазије у којој Блиски исток, Медитеран и Западна Европа добијају највише простора. Место Средње и Источне Европе је знатно мање. Средња Азија има истакнутију позицију само у вези са историјом Монголске империје од XII до XIV века. Индија фигурише у нарацији као колевка будизма, да би се поново јавила тек у 34. поглављу, спремна да буде освојена и колонизирана. Од земаља Далеког истока, Кина добија највише простора, по потреби улазећи и излазећи из главног тока нарације; Јапан се једва и помиње пре 37. главе, Индокине нема уопште. Културе преколумбовс-

43 Уп. Harrer 1923, 366.

44 Roberts 2019, 307.

ке Америке су добиле нешто мање од три странице (I 13. 6, 181–183).⁴⁵ За Велса „Америка“ представља Сједињене Америчке Државе, док је Латинска Америка остављена на маргини. Ако се изузме Египат, место Северне Африке у *Наирџи историје* је доста скромно, док подсахарска Африка као да не постоји, изузев када дође време да постане плен европских освајача. Поред узгредних референци, историја Аустралије се практично своди на две чињенице: она је откривена и налази се у саставу Британске империје. Савремени читаоци и критичари, међутим, ово нису видели као проблем. У ствари, у односу на раније покушаје те врсте, Велсово дело је било у много већој мери глобална историја. Пре његовог времена дела која су се крила иза речи „светска историја“ обично су била историје Европе, често само Западне Европе. „Уопште, господин Велс је развејао уобразиљу да је Историја, пошто је начинила пар безвољних покушаја да се покрене у долинама Нила и Еуфрата, одустала од тог посла негде у VI веку п.н.е. и преселила се у Европу, где обитава све до данас.“⁴⁶

Велс се неретко открива просто као човек свог времена, свакако изузетан, веома образован и начитан, али свеједно оптерећен многим типичним предрасудама. Културне, националне, чак расне разлике позивају се као објашњења за поступке појединаца или група, често у форми врло површних стереотипа. Безнадежно застарела, а данас донекле и непримерена су поглавља о еволуцији човека и расама које чине човечанство. Понегде у тексту избију на површину и тенденција успешног уметника и интелектуалца да потцењује друге људе, мање образоване или остварене у оним сферама којима у његовим очима нису имале вредност. Приступајући тумачењу најновије историје, Велс је веровао да никакво посебно истраживање није потребно, да је његово искуство информисаног савременика сасвим довољно да га припреми за улогу хроничара савременог света. Та информисаност, међутим, често није ишла даље од редовног читања дневних новина. Тако је Велс уверен да је Први светски рат добијен захваљујући једном јасном техничком проналаску: тенку. Да је тенк ра-

45 И то прилично неславне, Велс није био импресиониран њиховим карактером и достигнућима. Видео их је као архаична друштва, заостала много хиљада година за развојем Старог света. Тако уметност Маја „одушевљава великом снагом своје пластике и савршенством дизајна, али и збуњује нечим гротескним, једном врстом лудачке заплетености и конвенционалности. Многи натписи Маја пре подсећају на одређени тип разрађених цртежа које су начинили ментални болесници у европским азилима за умоболне, него на ма које друге творевине старог света. Као да се ум Маја развио у другом правцу у односу на онај који је пратио ум старог света, и тако се у погледу својих идеја изопачио на специфичан начин, те да заправо уопште и није био, по стандардима старог света, рационалан ум“ (I 13. 6, 182).

46 Becker 1921, 646.

није употребљен „дао би савезницима брзу и лаку победу пре 1916. године“ (II 38. 8, 1087). По њему, то решење је тако логично и очигледно, да је само глупост и рутина професионалних војника спречила да се ефикасно употреби раније. „Ум професионалног војника“, пише Велс, „неизбежно је инфериоран и немаштовит ум. Ни један човек високих интелектуалних квалитета не би вољно заробио своје таленте у таквом позиву...“ (*Истио*).

Примера писања историје „на основу дневних новина“ има, очекивано, највише у последње две главе, посвећене међуратном свету и Другом светском рату. Овде текст на моменте заиста изгледа као колекција кратких новинских хроника. Успех и неуспех Париске мировне конференције Велс је готово у целини пребацио на личност и поступке америчког председника. Вудро Вилсон је разочарао, тврди писац, није се показао као човек каквог је тренутак захтевао, а знаци да ће тако бити открили су се рано. Читав пасус је посвећен „туристичком“ карактеру Вилсонове посете разореној Европи, његовом неодговорном држању, чија је најупадљивија манифестација то што је са собом повео супругу. „То може да изгледа као тривијалност којој нема места у једној историји човечанства“, правда се Велс, „али управо су ситнице попут ове бациле сенку узалудности на Мировну конференцију 1919. године.“ (II 39. 2, 1114). Мада није био поштовалац Лењина и његових сарадника (видео их је као догматску групу, сумњивих способности), сматрао је да они нису имали непријатељске намере према другим земљама; само их је агресивно држање Запада приморало на изолацију и борбу. Велс не види Руски грађански рат (1917–1922) као грађански рат, већ као спољну агресију (британску, француску, америчку, јапанску, пољску, румунску итд.) на иначе јединствену земљу. Покрети за независност од некадашње империје се не спомињу. „Током пет година руски народ, под овим необичним обликом владавине без преседана, одржао је своје јединство против сваког покушаја да буде подељен и ослабљен.“ (II 39. 5, 1133). Касније, тридесетих година једино је Совјетски Савез покушавао да сачува мир у свету или бар да организује борбу против надоласеће плиме нацизма (II 39. 12, 1171). А нацизам се тумачи просто као тријумф једног манијака, кога је зла судбина довела на јавну сцену у часу који је био нарочито погодан за његове планове. Адолф Хитлер је био ментално болестан и у томе лежи сво објашњење његових поступака. Велс га описује као „узбуђењу склоно, брбљиво створење, са цртом несумњиве неурачунљивости у свом карактеру“ и додаје да је овај „развио добро познат вид менталне болести коју карактерише опсцена мржња према мушкарцима страног порекла“ (II 39. 11, 1167). На истој страни је цео пасус утврђен на расправљање мистерије Хитлеровог правога презимена.

Наравно, једна од тешкоћа при писању овог и сличних дела може бити и то што нема сагласности око тога шта је светска историја, и да ли она уопште постоји, као једна повезана целина. Велс је, наравно, веровао да постоји, у виду јединствене линије напретка и развоја, коју човечанство прати од самог настанка, упркос свим застојима и скретањима. Али управо је тај став изазвао неке од најјачих критика стручњака. Да ли, пре модерног доба, имамо посла са јединственом светском историјом или са расцепканом панорамом историја појединих области, група и култура? Постоји ли заједничка историјска нит која повезује на пр. рано Византијско царство, класичну културу Маја и Индију Гупта? Већина историчара би спремно одговорила да тако нешто не постоји, да су ове културе живеље властитим, потпуно одвојеним животима. Велсови следбеници се вероватно не би сложили, али терет доказа је на њима.

*

*

*

Од краја двадесетих година дебата поводом *Наирџи историје* је постепено замрла. Дело је наставило да се продаје и чита, али више није било у центру пажње као раније. Истовремено, Велсова звезда је полако залазила.⁴⁷ Било је замишљено да светска историја буде тек први део (општеобразовне) трилогије, али Велс је ову амбицију испунио тек почетком тридесетих година.⁴⁸ До тада је већ било касно да ова дела оставе траг какав је желео. Његови футуролошки и друштвено-политички радови први су изгубили читаоце, потом и они научно-популарног карактера. Уз неке изузетке, књижевна дела која је писао у зрелим и позним годинама, нису трајно остала у видокругу читалаца и критичара.⁴⁹ У време смрти (1946) Велс је углавном био запамћен по својим раним фантастичним

47 Ово је и сам приметио, у својој аутобиографији, објављеној 1934. године (Wells 1984, 718): „Одлучили смо да могу да приуштим годину дана напорног рада на овој специфичној историји, мада је било вероватно да ће ми донети врло мало и мада сам ризиковао да привремено нестанем из видокруга посвећених читалаца романа. Како се испоставило, нестао сам из тог видокруга заувек, губећи додир са књижевним критичарима и библиотекама. Никада га нисам повратио...“

48 West 1984, 114. *Наука о животињу* (*The Science of Life*), обиман увод у биолошке науке, чинила је други део трилогије. Објављена је најпре у наставцима, да би 1931 године изашла као једна књига (Wells, Huxley, Wells 1931). Следеће године је публикован *Рађање, богатство и срећа људског рода* (*The Work, Wealth and Happiness of the Mankind*; Wells 1932), покушај стварања обједињене теорије рада, привреде и друштва, који се неколико година касније појавио и на нашем језику (Велс 1939).

49 Sampson 1961, 998–1000; Carter, McRae 2001, 327; Glover 2004, 307.

приповестима и по *Науџиу истџорије*. „Специјалисти су извели дисекцију његових трију енциклопедија у области историје, биологије и економије, махали свим могућим грешака које су открили и, признајући читљивост ових дела, генерално су отписали аутора као дилетанта и журналисту чија је фатална погрешка била страст према енциклопедизму. Како време пролази, свет све мање и мање мисли о Велсу као угледном историчару, биологу или економисти. Само високи тиражи *Науџиа истџорије* остају као трајни повод за чуђење“, забележио је један поштовалац писца у првој години Другог светског рата.⁵⁰

Узроци ове промене били су сложени. У чисто књижевном смислу, Велс од двадесетих година више није био у моди, његове идеје су биле превише радикалне за литерарне конзервативце, његова старинска, викторијанска проза формално и идеолошки неприхватљива за модернисте. Као убеђени хуманиста и социјалиста његов јавни профил је сметао многим у ери пораста ауторитаризма и радикално-десних политичких покрета. Публиковање *Науџиа истџорије* на италијанском језику је спречила цензура.⁵¹ Када су националсоцијалисти постали владајућа партија у Немачкој, та књига се нашла међу првима које су завршиле на ломачи, у мају 1933. године.⁵² С друге стране, Велсов специфичан тип социјализма, изразито антимарксистички, није га омилео ни левици између два рата.⁵³ Ни удари стручне критике, међу којом треба истаћи ону од стране професионалних историчара, нису прошли без трајног ефекта. Најзад, млада

50 Kauffmann 1940, 577.

51 Wells 1984, 719. Велс је почетком XX века имао велику читалачку публику у Италији; чак шеснаест његових дела је добило италијанске преводе пре Мусолинијевог пуча (вид. Chialant 2005, 205). Његов утицај се наставио и после уздицања фашизма и забране, што се види на примеру водећег италијанског футуристе и убеђеног фашисте, Маринетија (Filippo Tommaso Marinetti, 1876–1944), који је исте 1922. године објавио роман *Gli Indomabili* (*Неукројиви*) који много дугује велсовским узорима, пре свега *Осџрву докџора Мораа*, али и романима *Када се сџавач џробуди* и *Времеџлов* (*Исџо*, 209–220). Велс и Маринети су се упознали у једној прилици, пре Првог светског рата (*Исџо*, 206–207).

52 Nate 2005, 107–109. И у Немачкој је Велс био један од најчитанијих страних писаца у прве три деценије XX века; више немачких и аустријских писаца су стварали под његовим утицајем.

53 Уп. Welles 1920b, 67–69: „Биће најбоље ако будем писао о Марксу без имало лажног поштовања. Увек сам га сматрао досадом најгоре врсте. Његов превелики и недовршен рад, *Das Kapital*, процесџја заморних књижурина окренута таквим фантомским измишљотинама као што су буржоазија и пролетаријат, књига која вазда бунцајући одлази у напорна секундарна разматрања, оставља на мене утисак споменика претенциозне педантерије... Морам признати да се у Русији моје пасивно противљење Марксу претворило у врло активно непријатељство.“ За Велсов социјализам вид. Brooks 1915; Hausknecht 1950; Hyde 1956; Partigton 2008.

генерација којој је Велс у првим деценијама XX века био идол и водич више није постојала, буквално ју је збрисао Први светски рат. Речи ирског писца Сен Џона Ервина (St. John Greer Ervine, 1883–1971) то најбоље описују: „Млади људи који су своје идеје црпели највише од господина Велса и господина Шоа... нису дочекали прилику да створе властити свет... Њихове кости су закопане по Француској и Италији... и нема ничега по чему бисмо их памтили сем разорене земље... и разорених обећања политичара широм света.“⁵⁴

У међувремену, Велсов успех је, можда неизбежно, охрабрио сличне или чак још амбициозније подухвате.⁵⁵ Међу малобројним академским историчарима који су га безрезервно бранили, био је и извесни Арнолд Тојнби (Arnold Joseph Toynbee, 1889–1971), недавно постављен за професора византијске и новије грчке историје на Универзитету у Лондону, мало познат у јавности, изузев као члан британске делегације на мировној конференцији у Паризу.⁵⁶ Имајући разумевања за Велсове пропусте и грешке, Тојнби је бранио и њега и светску историју као посебно поље истраживања.⁵⁷ Разлози су делимично били лични, британски историчар је увелико размишљао о предузимању сличног подухвата; и њега су глобална криза и светски рат навели да преиспита начин на који види прошлост. Једном започет, Тојнбијев рад на светској историји је трајао више деценија, објављен под насловом *Истраживање историје (A Study of History)* у чак тринаест томова (1934–1961).⁵⁸ За разлику од Велса, Тојнби је био професионални историчар а и уложио је далеко више времена у истраживање и припрему текста. Али, упркос томе, резултат је био врло сличан: велико али пролазно одушевљење најшире јавности, скептицизам и оштра критика стручњака.⁵⁹ Чак и многе године искрених напора нису значиле превише када је тако амбициозан циљ био у питању: он

54 Цитирано према: Kauffmann 1940, 578.

55 Велсов биограф Ловат Диксон (Lovat Dickson, 1902–1987) јако греши када пише (Dickson 1969, 280): „Ни један појединац никада није покушао да пише историју ове ширине, можда нико никада и неће“.

56 McNeill 1989, 80–82, 92–93.

57 McNeill 1989, 285.

58 И у данима своје славе Тојнбијево *Проучавање историје* је ретко читано у целини, из очигледних разлога. Да би дошло до још веће публике, британски историчар Сомервел (D. C. Somervell, 1885–1965) приредио је, уз допуштење аутора, двотомно скраћено издање, објављено 1947. године. Оно је, са великим али уобичајеним закашњењем, преведено и на наш језик (Тојнби 1970).

59 Из тог разлога се могу одбацити критике, попут оне Едварда Фокса (Edward Whiting Fox, 1911–1996) „да господин Тојнби није био пуки популаризатор као Х. Џ. Велс или В. Дјурант“ (Fox 1964). Тојнбију свакако није била намера да пише популарну историју, већ да створи нову филозофију историје и да преобликује историјску науку. Али попу-

је покушао да истражи успон и пад чак двадесет и једне историјске цивилизације, током шест хиљада година историје, и да одгонетне „законе историје“. Свака од ових великих цивилизација добила је, у најбољем случају, неколико месеци истраживачког рада и стручњаци су без велике муке откриле бројне грешке у Тојнбијевим књигама, недостатке у логици, неодрживе концепте (историја као циклус који се понавља и сл.), те субјективност и идеолошку пристрасност. Његови „закони историје“ данас звуче врло наивно, он сам је углавном заборављен; историчари који га користе или цитирају су ретки.⁶⁰

Велс је био много директнија инспирација америчком писцу и новинару Вилу Дјуранту (William James Durant, 1885–1981). За разлику од Тојнбија а попут Велса, Дјурант није био историчар по професији; пошто је одустао од каријере у цркви, студирао је биологију и филозофију. Успех његовог популарног увода у историју западне филозофије⁶¹ ослободио га је материјалних брига и навео га да се окрене много већем пројекту: писању светске историје. Током готово пола века, Дјурант је, у сарадњи са супругом Ариел (Ariel Durant, 1898–1981), писао и публиковао једанаест обимних књига (1935–1975).⁶² У питању је било конзервативније дело у односу на Велсово и Тојнбијево, за Дјуранта, светска историја је историја Запада (азијске културе су обрађене сумарно у првој свесци). Писац, свестан бројних пропуста и недостатака, покушао је да се огради у уводу: „Нико не треба да ми говори колико је апсурдан овај подухват или колико је неумерена већ сама концепција... Упркос томе, надао сам се да, и поред многих грешака неизбежним у овом подухвату, он може бити од неке користи...“⁶³ Критика га свеједно није заобишла. И овде је указано на многобројне грешке и друге проблеме; речи као што су „површно“ и „наивно“ често су коришћене при вредновању Дјурантових књига, обично уз похвале језичкој и стилској страни дела.⁶⁴ Међутим, ни сада се не-

ларизатор је у крајњој линији био, с обзиром на то да је на професионалне историчаре оставио слаб утисак, док га је шира јавност одушевљено прихватила.

60 Еванс 2007, 65–67. Нада коју је изразио McNeill 1989, 286 у погледу рехабилитације Тојнбија међу историчарима и широм публиком није се остварила. Поводом стогодишњице Тојнбијевог рођења објављен је и зборник радова (McIntire, Perry 1989) који, упркос почетној намери уредништва, „пружају убедљив подсетник зашто је Тојнби био тако потпуно одбачен од своје и наредних генерација историчара“ (Kadish 1991, 359).

61 Durant 1933 (прво издање: 1926).

62 Упркос толиком уложеном временом и читавих десет хиљада страница текста, Дјурант није дочекао да серију приведе крају: 11. том носио је наслов *Доба Наполеона*; била су у плану још два која би довела овај преглед до краја Другог светског рата.

63 Durant 1954, vii (прво издање: 1935).

64 Уп. Finkelstein 1939 (Moses I. Finley); Hudson 1951; Bingham 1969.

слагање професионалних историчара није показало као препрека на путу комерцијалног успеха, и оне се убрајају међу најчитанија дела популарне науке у XX веку, мада њихов успех не може да се упореди са Велсовим.⁶⁵

*

*

*

Основна тешкоћа при писању светске историје би до сада требало да буде очигледна: то је превелик задатак за једну особу, ма како образована, способна или енергична она била. Било то добро или лоше, тек специјализација је апсолутна нужност савремене науке, наметнута самим обимом материје о којој се мора водити рачуна. У данашње време, са стандардима које намеће научни рад, једини начин да се одговорно приступи писању велике историје, светске историје, јесте да то буде колективан подухват. То што та особа можда није свесна својих ограничења и правог обима посла не мења ништа. Да, успели (обично кратки) уводи у светску историју су писани од стране појединаца а пишу се и данас, али то су неизбежно популарни и деривативни радови. Њихови писци не тврде да су експерти за све епохе и цивилизације које помињу, нити да имају неку посебну компетенцију „светских“ историчара. У ствари, чак су и најбоље једнотомне историје света производ заједничког рада више историчара. Као успешан пример може се издвојити *Светска историја* (*Die Weltgeschichte*) објављена 1971. под уредништвом Гунтера Боинга (Günther Böing), иза које стоје двадесетак водећих имена тадашње немачке историографије.⁶⁶ Мада је у питању књига врло великог обима и густог текста, изванредно илустрована и опремљена, њено читање само потврђује претпоставку да преглед светске историје у једном тому тешко може бити нешто више од овлашне скице.

Озбиљни проблеми који неизбежно прате писање светске историје су, наравно, били познати многим историчарима знатно пре Велсовог покушаја. У ствари, један од најамбициознијих пројеката стварања велике историјске синтезе био је увелико у току када је Велс писао *Наирџи историје*. Крајем XIX века отворен је рад на *Кембричкој модерној историји*

---

65 Такође и најпревођеније. Читава серија је преведена и на наш језик, додуше, са много деценија закашњења.

66 Böing 1971. Српскохрватско издање (Böing 1977) није чист превод, већ су знатни делови текста прерађени, замењени или допуњени, из идентитетских, локално-историјских али и политичко-идеолошких разлога. И опет, чак је и прерада морала бити колективно дело: био је потребан тим стручњака из Љубљане, Загреба и Београда да се она изврши.

(*The Cambridge Modern History*), којој су се непосредно пре и после првог светског рада придружиле *Кембричка средњовековна историја* (*The Cambridge Medieval History*) односно *Кембричка старина историја* (*The Cambridge Ancient History*). Творац изворне серије био је лорд Актон (John Dalberg-Acton, 1834–1902) са сарадницима, и она је имала четрнаест свезака, обрађујући светску историју од средине XV до почетка XX века. По узору на *Модерну историју*, другу и трећу серију је покренуо знаменити британски полихистор Џон Багнал Бјури (John Bagnell Bury, 1861–1927). Десетине историчара, филолога и археолога из многих земаља и са бројних универзитета радили су на овим пројектима. *Средњовековна историја* је имала осам томова, последњи је објављен 1936. године, *Старина историја* чак дванаест свезака, штампаних у периоду 1919–1939. године. У односу на Велсову историју, поред неупоредиво већег обима, ове публикације је у целини красио много критичнији и пажљивији приступ, мада је квалитет прилога у тако великим колекцијама неизбежно варирао. Али Велсовима историја је ипак светска историја у много већој мери, јер, са малим изузецима, прва издања *Кембричких историја* третирају само Европу, Северну Африку и Блиски исток. После Другог светског рата објављена је *Нова кембричка модерна историја* (*The New Cambridge Modern History*, 1957–1979), чији су поједини томови добили нова издања деведесетих година. Први томови *Старе историје* су замењени новим издањима већ после Другог светског рата, а у периоду 1970–2000. године изнова је осмишљена, написана и публикована читава серија, сада у обиму од четрнаест томова. Између 1995. и 2005. године објављено је и седам томова (четврти је штампан у две књиге) *Нове кембричке средњовековне историје* (*The New Cambridge Medieval History*). У међувремену су покренуте друге кембричке серије, концепцијски сличне поменутиим, које се баве историјом Кине, Индије, Африке, Америке, Ирана и др. као и разним темама и појавама у светској историји, попут уметности, књижевности, религије, науке, идеја, насиља итд.

Проблеми модерне историјске синтезе су морали бити јасни бар једном од Велсових раних сарадника, Ернесту Баркеру, када је у току Другог светског рата стао на чело сличног, мада ипак мање амбициозног пројекта. Оно што је напослетку објављено као тротомна (преко 1400 страница) историја Европе под насловом *Евројско наслеђе*.⁶⁷ Овај подухват као да је настојао да избегне све грешке које су прагиле Велсово дело: прихваћени циљ је био монументалан али ипак скромнији и јасније одређен (историја Европе); рад је био колективан – текст је производ десеторице сарадника, сваки је написао део одређен по унапред спремљеном

67 Barker, Clark, Vaucher 1954.

нису нужни исти као они од пре једног века. Док је у време свог настанка ово дело представљало нешто радикално ново, нешто што је по свему одступало од дотадашње историјске литературе, век касније оно спада у неку врсту књижевно-историјског канона. За многе људе оно представља прву (или једину) историјску литературу коју су читали, књигу које старије генерације препоручују млађима. Овом наслову се данас ретко прилази без одређене дозе носталгије: стил којим је писана, њени циљеви, хуманизам и позитиван став о будућности човечанства – све то данас делује врло старински, привлачећи читаоце који трагају за атмосфером минулог времена. Али и данас, наравно, има оних који траже просто занимљив и приступачан увод у светску историју, обично без много обзирања на упозорења које даје приређивач у предговору, у погледу застарелости и непоузданости информација.

После свега реченог, може се поставити питање: у чему је уопште значај Велсовог дела, сто година касније? Нарочито ако се имају виду све изречене критике а које могу створити утисак да је у питању безнадежно лош рад, коме се не сме поклонити поверење. То би, међутим, било претерано, као и позиви од пре једног века да се *Наирџи историје* категоризује као псеудонаука. Мада никоме не бих препоручио да учи историју из Велсове књиге, такође мислим да оно обавља одличан посао као *покрећач инџересовања за прошлост*, као прва од многих књига које ће читалац жељан знања имати у рукама.

При вредновању овог рада треба се подсетити да је од самог почетка био намењен најширој публици, не стручњацима, и имати у виду позитивне и напредне идеје које је са собом донео. Негирање евроцентризма и одбацивање изједначавања (западно)европске историје са светском, свакако спада међу такве идеје. Још једна је превазилажење регионалне, националне (и националистичке) перспективе као прихватљивог погледа на прошлост. Иако ни сам није био слободан неких предрасуда у том смислу (који човек оног времена јесте?), он је ипак оштро одбацио расизам и расни приступ прошлости, као истовремено и ненаучан и опасан. С обзиром на то да су деструктивне расне идеологије доминирале у многим земљама током четврт века по објављивању *Наирџи историје*, такав став је био не само исправан и напредан, већ и храбар. Можемо само да жалимо што неке друге напредне идеје у које је чврсто веровао, попут права жена (Велс је био врло гласан феминиста много пре Првог светског рата), сексуалних слобода, радничког покрета, социјалне и здравствене заштите, добијају мало или нимало простора у његовом делу.

У данашње време интелектуалног релативизма и раширеног цинизма, многа од Велсових схватања делују утопијски, неостварљиво и наив-

но. Но, нема разлога да се мисли да је модерна перспектива зрелија, солиднија или трајнија у односу на оне које су јој претходиле. У ствари, ова тврдња се може окренути у своју супротност: можда савременом свету и савременом погледу на прошлост управо недостаје Велсов непоколебљив хуманизам и снажна, безмало религијска вера у људскост, науку и светлу будућност човечанства. Ако савремени људи заиста имају такву потребу, можда се писац *Науџи исџорије* говорећи о прошлости, ипак обраћао будућности, и то на начине којих ни сам није био свестан. „Суштински, веровати у Велса значи веровати у будућност.“⁷²

Библиографија

- Alvorad, C. W. (1921): The Outline of History, *The Mississippi Valley Historical Review*, 8, 1/2, 190–192.
- Barker, E. (1906a): *Political Thought of Plato and Aristotle*. New York / London: G. P. Putnam's Sons, Methuen & Co.
- Barker, E. (1906b): *The Republic of Plato*. London: Methuen & Co.
- Barker, E. (1915): *Political Thought in England from Herbert Spencer to the Present Day*. New York / London: Henry Holt & Co.
- Barker, E. (1916): *Ireland in the Last Fifty Years (1866–1916)*, London: Burupp, Mathieson & Sprague.
- Barker, E. – Clark, G. – Vaucher P. (eds.) (1954): *The European Inheritance I-III*. Oxford: Oxford University Press.
- Becker, C. (1921): Mr. Wells and the New History, *The American Historical Review*, 26, 4, 641–656.
- Belloc, H. (1926): *A Companion to Mr. Wells's 'Outline of History'*. London: Sheed and Ward.
- Belloc, H. (1927): *Mr. Belloc Still Objects to Mr. Wells's 'Outline of History'*. London: Sheed and Ward.
- Beloff, M. (1955): *The European Inheritance* by Ernest Barker, George Clark, P. Vaucher. *The Economic History Review*, 7–3, 383–384.
- Bingham, A. J. (1969): *Rousseau and Revolution* by Will Durant, Ariel Duran. *The Modern Language Review*, 64, 3, 675–677.
- Böing G. (ed.) (1971): *Die Weltgeschichte*. Freiburg im Breisgau: Verlag Herder KG.
- Böing G. (ur.) (1977): *Povijest svijeta*. Zagreb: Naprijed.
- Brooks Van W (1915): *The World of H. G. Wells*. New York: Mitchel Kennerly.
- Carter R. – McRae J. (2001): *The Routledge History of Literature in English: Britain and Ireland*, London / New York: Routledge.2
- Chesterton, G. K. (1925): *The Everlasting Man*. London: Hodder & Stoughton.
- Chialant, M. T. (2005): H. G. Wells, Italian Futurism and Marinetti's *Gli Indomabili (The Untamables)*, u: Parrinder, P., Partington, J. S. (eds.): *The Reception of H. G. Wells in Europe*, London / New York: Thoemmes Continuum, 205–221.

---

72 Kauffmann 1940, 580.

- Dickson, L. (1969): *H. G. Wells: His Turbulent Life and Times*. New York: Atheneum.
- Downey, R. (1921): *Some Errors of H. G. Wells. A Catholic's Criticism of the 'Outline of History'*. New York / Cincinnati / Chicago: Benzinger Brothers.
- Draper, M. (1987): *H. G. Wells*. London: Macmillan.
- Durant, W. (1933): *The Story of Philosophy*. New York: Garden City Publishing.
- Durant, W. (1954): *The Story of Civilization I: Our Oriental Heritage*. New York: Simon and Schuster.
- Finkelstein, J. (1955): *The Journal of Modern History*, 27, 2, 177–180.
- Finkelstein, M. I. (1941): *Political Science Quarterly*, 56, 1, 127–129.
- Foot, M. (1995): *The History of Mr Wells*. Washington: Counterpoint.
- Forster, E. M. (2002): 'The Outline of History', u: Parrinder, P. (ed.) *H. G. Wells: The Critical Heritage*. London / New York: Routledge, 248–254.
- Fox, E. W. (1964): The Toynbee Paradox: A Critical Examination, *The Cornell Daily Sun*, 20/11/1964, S-1.
- Glover, D. (2004): 'Speed, violence, women, America': popular fictions, u: Marcus L., Nicholls P. (ed.) *The Cambridge History of Twentieth-Century English Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 304–317
- Gomme, A. W. (1921): *Mr. Wells as Historian: An Inquiry Into Those Parts of Mr. H. G. Wells' 'Outline of History' Which Deal with Greece and Rome*. Glasgow: MacLehose, Jackson and Co.
- Gottschalk, L. (1968): Writing World History. *The History Teacher*, 2–1, 17–23.
- Hammond, J. R. (1999): *An H. G. Wells Chronology*, London / New York: MacMillan Press Ltd, St. Martin's Press Inc.
- Harrer, G. A. (1923): Wells on Roman History. *The Classical Journal*, 18, 6, 360–368.
- Hausknecht, M. (1950): H. G. Wells: A Modern Primitive. *The American Journal of Economics and Sociology* 9, 2, 205–216.
- Herrick, F. H. (1962): The Profession of History. *Pacific Historical Review*, 31, 1, 1–19.
- Hudson, W. S. (1951): Chronicle, not History. *The Journal of Bible and Religion*, 19, 3, 147–148.
- Hyde, W. J. (1956): The Socialism of H. G. Wells in the Early Twentieth Century. *Journal of the History of Ideas*, 17, 2, 217–234.
- Kadish, A. (1991): Toynbee: Reappraisals by C. T. McIntire, Marvin Perry. *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, 23, 2, 359–361.
- Jones, H. A. (1921): *My Dear Wells: A Manual for the Haters of England*. London: Eveleigh Nash and Grayson.
- Kauffmann, S. (1940): Wells and the New Generation: The Decline of a Leader of Youth. *College English*, 1, 7, 573–582.
- McIntire, C. T., Perry M. (eds.) (1989): *Toynbee: Reappraisals*. Toronto: University of Toronto Press
- McNeill, W. H. (1989): *Arnold J. Toynbee: A Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Mousnier, R. (1955): The European inheritance by Ernest Barker, George Clark, P. Vaucher. *Revue Historique*, 214, 1, 106–110.
- Murray, G. (1897): *A History of Ancient Greek Literature*. London: William Heinemann.
- Murray, G. (1907): *The Rise of Greek Epic: Being a Course of Lectures Delivered at Harvard University*. Oxford: Clarendon Press.
- Murray G. (1912): *Four Stages of Greek Religion: Studies Based on a Course of Lectures Delivered in April 1912 at Columbia University*. New York: Columbia University Press.

- Murray, G. (1913): *Euripides and His Age*. New York / London: Henry Holt & Co, Williams and Norgate.
- Muzzey, D. S. (1921): Mr Wells's Utopian Pessimism. *Political Science Quarterly*, 36, 2, 298–303.
- Nate, R. (2005): Ignorance, Opportunism, Propaganda and Dissent: The Reception of H. G. Wells in Nazi Germany, u: Parrinder, P. – Partington J. S. (eds.): *The Reception of H. G. Wells in Europe*, London / New York: Thoemmes Continuum, 105–125.
- Parrinder, P. (ed.) (2002): *H. G. Wells: The Critical Heritage*. London / New York: Routledge.
- Parrinder, P. – Partington, J. S. (eds.) (2005): *The Reception of H. G. Wells in Europe*, London / New York: Thoemmes Continuum.
- Partington, J. S. (2008): H. G. Wells: A Political Life. *Utopian Studies*, 19, 3, 517–576.
- Roberts, A. (2019): *H. G. Wells: A Literary Life* London: Palgrave Macmillan.
- Sampson, G. (1961): *The Concise Cambridge History of English Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.2
- Saunders, R. M. (1955): *The European inheritance* by E. Barker, G. Clark, P. Vaucher, *The Canadian Historical Review*, 36, 1, 68–69.
- Shanks, E. (2002): The Work of Mr. H. G. Wells, u: Parrinder, P. (ed.): *H. G. Wells: The Critical Heritage*. London / New York: Routledge, 255–257.
- Sykes, M. (1915): *The Caliphs' Last Heritage: A Short History of the Turkish Empire*. London: Macmillan and Co.
- Sherborne, M. (2010): *H. G. Wells: Another Kind of Life*. London / Chester Springs PA.
- Walsh, J. (1967): H. G. Wells: He Was a Seer But a Disappointed Scientist. *Science*, 155, 3769, 181–182.
- Wells, C. L. (1921): Mr. Wells and History. *The Sewanee Review*, 29, 4, 483–491.
- Wells, H. G. (1920a): *The Outline of History, Being a Plain History of Life and Mankind I-II*. London: George Newnes Limited.
- Wells, H. G. (1920b): *Russia in the Shadows*. London: Hodder and Stoughton.
- Wells, H. G. (1922): *A Short History of the World*. London: Cassell & Co, Ltd.
- Wells, H. G. (1926): *Mr. Belloc Objects to 'The Outline of History'*. London: Methuen & Co. Ltd.
- Wells, H. G. (1932): *The Work, Wealth and Happiness of Mankind*. London: William Heinemann Ltd.
- Wells, H. G. (1949): *The Outline of History, Being a Plain History of Life and Mankind I-II*. New York: Garden City Books.
- Wells, H. G. (1984): *Experiment in Autobiography: Discoveries and Conclusions of a Very Ordinary Brain (Since 1866) I-II*. London / Boston: Faber and Faber.
- Wells, H. G. – Huxley, J. – Wells, G. P. (1931): *The Science of Life*. London / Toronto / Melbourne / Sidney: Cassell and Company.
- West, A. (1984): *H. G. Wells: Aspects of a Life*. New York: Random House.
- Велс, Х. Ц. (1929): *Исѝорија свеѝиа: свакоме јасна исѝорија живоѝиа и човечансѝива*. Београд: Народно дело.
- Велс, Х. Ц. (1939): *Човечансѝиво: рад, блаѝосѝање и среѝа рога људскоѝиа I-II*, Београд: Народно дело.
- Еванс, Р. Ц. (2007): *У одбрану исѝорије*. Београд: СКЗ.
- Тојнби, А. (1970): *Исѝираживање исѝорије I-II*. Београд: Просвета.

Nemanja Vujčić

The Outline of History by H. G. Wells, 1920–2020:
The Centenary of the Most Popular Modern Historical Work

The Outline of History by H. G. Wells (1866–1946) is by far the most popular and well received historical work of the 20th century. It is also one of the rare attempts by an individual author to write such an ambitious history, world history in the proper sense of the word, and to add something new and original to it. Though there were many earlier attempts, in many respect this work was one of the kind when it was published during 1919 (as a serial publication) and 1920 (as two volume edition). It met with an unexpected success and praise by the general public, with two million copies sold in English only, by the end of the 1920s. But it also faced a strong and sometimes harsh criticism by academic historians and other experts. The book was also attacked, at times quite violently and vulgarly, by people who objected to it from an ideological point of view. It was a deeply humanist, socially progressive, atheistic, anti-militaristic and anti-imperialist work. Traditionalist, conservatives, religious dogmatists, far right extremists, but also many far left activist – all took serious objections to it.

The causes of its success among the general public are comparatively easy to establish. Wells' famed literary skills were fully utilized in the writing of *The Outline of History*, creating an attractive, suggestive and above all comprehensible narrative, that for many a reader was a real page-turner. For the first time, a multitude of readers were engaged with a history book they could understand with ease. Also, for quite a few of them, this was the first encounter with a history that was not narrow, nationalistic and propagandistic in its scope. Though sometimes criticized today that it is not a world history at all, because much of its focus lies on Europe, Mediterranean and Asia, this wasn't the impression at the time. Compared to the books that came before it, *The Outline of History* was a big step towards the proper world history; most of the previous attempts were merely histories of Europe, often only of Western Europe, that were masqueraded as world histories. It inspired many similar attempts in the following decades.

However, a careful analysis will reveal that many academic critics had a point. Wells approached his monumental work not quite aware of its size and implications, believing that one year worth of reading and studying is quite enough to accomplish it. During writing, he relied heavily on the secondary works of reference, as well as many obsolete or simply inadequate books. Although author gathered a team of advisers, that was actively involved in all phases of the work, their competence was not, of course, all-encompassing, and besides, he often ignored the advices they gave him. The result was a very attractive, readable history, but also a highly unreliable one, littered with hundreds and hundreds of factual errors (many of which persist even in the later editions), unsupported claims and questionable conclusions. The general structure of his work is problematic as well, in a way its basic orientation is wrong. Instead of building up a mass of evidence and creating a conclusion based on it, Wells began from the

conclusion and looked for evidence to support it. He believed that whole of history is a fixed line of development leading up to a bright utopian (scientific and socialist) united world state. He was convinced that most of the people, past and present, share his ideal of unity of mankind to some degree, and strive, at least instinctively to achieve it. Furthermore, this gave parts of Wells' history a distinctive moralizing tone: if history is a singular process, with a clearly defined goal, then one could measure and indeed judge the cultures of the past according to a degree they furthered this goal. Wells found that many of them failed miserably at this (imaginary) task, and he judged them accordingly. The past, in his view, was fully subjected to a utopian vision of the future.

Keywords: *H. G. Wells, world history, popular history, mass education, the philosophy of history, academic criticism.*